

Selçuklu kaynaklarında hemen hiç rastlanmayan terim Osmanlı tarih eserlerinde sıkça yer almıştır. "Râfîzî, Revâfîz, Râfîziyü'l-mezheb, Revâfîzü'l-mezheb" vb. biçimlerde kullanılan terimle daha çok Şîî unsurlar taşıyan batinî gruplar kast edilmiştir. Bu terim, ileride Alevî yahut Bektaşî diye anılacak olan ve yaygın İslâmî anlayıştan uzak kalan muhtelif derviş zümreleri, Şîa'ya mensup olan Acemler, Kalenderîler, özellikle Safevî Devleti'nin kurulması esnasında ve sonraki dönemlerde Anadolu'da ve İran'da bulunan Osmanlı muhalifi kızılbaş zümreler için kullanılmıştır (geniş bilgi için bk. Ocak, sy. 12 [1981-82], s. 514-516). Bu topluluklar inanç itibariyle cemaat dışı olarak düşünülmüş, zaman zaman kadırlara ve idarecilere bunlarla ilgili uygulamaları düzenleyen fermanlar gönderilmiştir (Ahmed Refik, tür.yer.).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, II, 1260; *Müsned*, I, 103; a.e. (Arnaût), II, 187; Berkî, *el-Mehâsin* (nşr. M. Sâdik Bahrülülüm), Necef 1384/1964, s. 119; Hayyât, *el-İntişâr*, tür.yer.; Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-firağ* (nşr. M. Cevâd Meşkur), Tahran 1963, s. 76-77; Nevbahtî, *Fırağ-ı Şîa*, s. 54; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 16, 65; Malatî, *et-Tenbih ve'r-red* (nşr. S. Dederling), İstanbul 1936, s. 14, 19, 25, 29, 72, 118, 125-126; Ebû'l-Kâsım Furât b. İbrâhîm el-Kûfî, *Tefsîr*, Necef 1354, s. 139; Bağdâdî, *el-Farğ* (Abdülhamîd), s. 21; Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Üşûlü'd-dîn* (nşr. H. P. Linss), Kahire 1383/1963, bk. İndeks, s. 28, 29 (er-Revâfîz); Muhammed b. Ebû'l-Kâsım et-Taberî, *Bişâretü'l-Muştâfâ*, Necef 1963, s. 276; Şehristânî, *el-Milel (Kilânî)*, I, 155; Meclîsî, *Bihârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, LXV, 49, 96-98; Ahmed Refik [Altınay], *Onaltıncı Asırda Râfîzilik ve Bektâşilik*, İstanbul 1932, tür.yer.; Murtazâ Dâif Hasenî Râzî, *Tebşîratü'l-avâm fi ma'rifeti makâlâtü'l-enâm* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1313 hş., s. 32-33; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkülü Deurî* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 198-204; a.m.f., "The Râfîdites: A Preliminary Study", *Oriens*, XVI (1963), s. 110-121; E. Kohlberg, "The Term Râfida in İmâmî Şîî Usage", *JAOS*, XCIX (1979), s. 677-679; a.m.f., "al-Râfîda", *EP* (İng.), VIII, 386-389; Ali Refîf, "Râfîzî, Râfîziyye", *DMT*, VI, 101-104; Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfîzî, Mühlid ve Ehl-i Bid'at Terimlerine Dair Bazı Düşünceler", *TED*, sy. 12 (1981-82), s. 514-516.

MUSTAFA ÖZ

RÂĞİB EFENDİ

(1786-1848)

Osmanlı âlimi, şair.

Rebûlevvel 1200'de (Ocak 1786) Âmid'de (Diyarbakir) doğdu. Babası Diyarbakir müftüsü Mehmed Mesud Efendi, dedesi müftülük ve müderrislik yapan *Lübbü'l-beyân* müellifi Seyyid Mehmed Sıbgatullah

Efendi, büyük dedesi *Şahîh-i Buğârî*'yi şerheden ve Beyzâvî'nin tefsirine hâşiyesi bulunan Küçük Ahmed Efendizâde Ebûbekir Efendi'dir. Aile çevresinde özel eğitim ararak yetişti; babasından ve amcası müftü Halil Efendi'den Arap dili ve edebiyatı, fıkıh ve fıkıh usulü, kelâm, mantık dersleri aldı. 1816'da İstanbul'a giderek Şeyhülislâm Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi, Celâlî Emin Efendi, Ankaravî Abdullah Efendi gibi âlimlerden ders gördü ve icâzet aldı, Süleymaniye ruûsuna nâil oldu. Ardından memleketine döndü. 1819'da Diyarbakir Valisi Behram Paşa ile halk arasında çıkan ihtilâf sebebiyle meydana gelen olaylardan sonra o sırada müftü olan babası Anapa'ya sürgün edilince o da Anapa'ya, oradan da İstanbul'a gitti. Babasının affedilmesi için temaslarda bulundu, devlet ricâlî için kasideler yazdı; 1237 (1821-22) yılında babasının affedilmesini sağladı.

1241'de (1825-26) babası vefat ettiği için Diyarbakir'de Hüsrev Paşa (Hüsreviye) Medresesi'nde müderrislik yapmaktaydı. 1244 (1829) yılındaki haccı esnasında Mekke'de bir yıl kadar mücâvir kaldı. Bu sırada *Şahîh-i Buğârî*'den istinsah ettiği bir nüshayı ulemâdan Abdullah Horasânî ve on beş kadar muhaddis huzurunda mukabele ve tashih ederek tamamladı. Eylül 1830'da memleketine döndükten sonra evinde *Muhtaşarü'l-Me'ânî* ile *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* ve Câmi-i Kebîr'de *Şahîh-i Buğârî* okuttu; telifle meşgul oldu. 1832 yılından itibaren derslerine evinin karşısında yaptırdığı, halen Râğibiye Camii olarak bilinen medresede devam etti. 1835'te oğlu Sıbgatullah Efendi ile birlikte Kudüs'e gitti; beş ay kadar Kudüs ve civarında kaldıktan sonra memleketine döndü. 1840'ta bütün görev ve mukâatalarını oğlu Sıbgatullah Efendi'ye devrederek inzivaya çekilmek maksadıyla İstanbul'a gitti. Birkaç ay içinde beratlarını tanzim ettirip Diyarbakir'e döndü. 1843 yılında Dicle nehri kenarındaki Çaruğî köyünde bir kasır inşa ettirdi. Vefatına kadar sohbetlerine devam etti ve eser telifiyle meşgul oldu. Kaynaklarda 1264 yılı Safer ayının başlarında (Ocak 1848) vefat ettiği, vasiyeti üzerine Râğibiye Medresesi'nin hazinesine defnedildiği belirtiliyorsa da mezar taşında bu tarih "gurre-i Safer 1265" (Aralık 1848) olarak kayıtlıdır.

Hayır sahibi bir zat olduğu kaydedilen Râğib Efendi'nin Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri vardır. Hz. Peygamber için yazdığı kasideler yanında devrinin önde gelen ricâlî, ayrıca çeşitli olaylar için şiirler kaleme aldığı ve tarih düşürdüğü belirtti-

rir. Râğib Efendi yaptırdığı medresede bir kütüphane kurarak burada çok sayıda eser toplamıştır. Diyarbakir'de iki fırın ve Câmî-i Kebîr yakınındaki bir kahvehaneden başka Çaruğî köyündeki bir değirmenle tarlalardan oluşan mallarını bu medreseye vakfetmiştir. Medresenin gelir kaynakları arasında, Diyarbakir'de 980-983 (1572-1575) yıllarında valilik yapan Vezirzâde Hasan Paşa'nın inşa ettirdiği hanın gelirinin yarısı da sayılmaktadır (Yılmazçelik, I, 145-146). Zamanla harabe haline gelen medresenin bitişiğindeki Defterdar Camii'ni tahir ettirerek ibadete açılmasını sağlayan Râğib Efendi ayrıca Diyarbakir yakınlarındaki Dilâver Paşa Köprüsü'nü yeniden yaptırmıştır. Oğlu Sıbgatullah Efendi Diyarbakir müftülüğü ve Bağdat kadılığı, torunu Hacı Mehmed Mesud Efendi Meclîs-i Meb'ûsan (1877) üyeliğinden başka Haremeynde bulunmuştur. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Ali Emîrî Efendi'nin hocası Mehmed Şâban Kâmi Efendi de bulunmaktadır.

Eserleri. Bursalı Mehmed Tâhir, Râğib Efendi'nin tefsir, hadis ve diğer ilimlerde on üç eserini kaydederse de Ali Emîrî Efendi bunların dışında bazı eserler zikrederek sayılarının kırktan fazla olduğunu söyler. Ancak eserlerinin günümüzde mevcudiyetine dair yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Diyarbakir İl Halk Kütüphanesi'nde Âmidli Mehmed adına kayıtlı *Dini Onbir Risale* (nr. 4390) bulunamamış, *Risâletü't-te'avvüz* adıyla basılan (Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, baskı yeri yok, 1337) *et-Te'avvüz min men'i't-tavvüz ve't-tesbîh ve't-tekbîr* adlı risâletinin Tatarzâde Mehmed b. Halîl el-Âmidî'ye, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde kayıtlı (Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 1453) *Mevlid*'in Nakşibendî hulefasından Bursalı Kitapçı Mustafa Râğib Efendi'ye ait olduğu tesbit edilmiştir. Râğib Efendi'nin kaynaklarda anılan başlıca eserleri şunlardır: *Risâle mühimme fi tefsîri'l-âyât ve şerhi'l-ehâdisi'l-vâride fi hakki'l-guzât* (Şeyhülislâm Mekkizâde Mustafa Âsım Efendi'ye takdim etmiştir), *Se-yahatnâme* (babasının sürgün edildiği Anapa'ya giderken meydana gelen olayların anlatıldığı bir eserdir), *Şerhu Lugalı ismi Ferez dak li-Kâsım Risim Âmidî, Risâle fi tahkiki't-târîh, Tercemetü't-terâcim fi terâcimi'l-Buhârî, Risâle fi tesbîhâti't-tuyûr, Risâle fi tahkiki ibâreti'n-nas ve işâretühû ve delâletühû ve'ktizâühû fi'l-usûl, Risâle fi tahkiki tahvîli'l-kable, Risâle nefise fi alâyiki'l-mecâz mufassalen, Risâle fi lafzi'l-küfr ve'l-ikfâr ve't-tekfîr, Risâle fi tahkiki*

ibâreti'l-Kuhistânî, Risâle fi ef'âli'l-ibâd, Risâle-i Siyâsiyye (Hüsrev Paşa için kaleme alınmıştır). Ayrıca dedesi Mehmed Sibgatullah Efendi'nin *Lübbü'l-beyân* adlı risâlesini şerhettiği kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Emîrî, *Tezkire-i Şuarâ-i Âmid*, İstanbul 1328, I, 364-374; *Osmanlı Müellifleri*, I, 240, 317; Şevket Beysanoğlu, *Diyanet Kurumu ve Sanat Adamları*, İstanbul 1957, I, 251; a.m.f., *Kısaltılmış Diyanet Kurumu Tarihi ve Âbideleri*, İstanbul 1963, s. 145-146; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yansında Diyanet Kurumu (1790-1840). Fiziki, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı* (doktora tezi, 1991), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, I, 116-117, 143, 145-146; Hasan Aksoy, "Mevlid (Türk Edebiyatı)", *DA*, XXIX, 483.

TAHSİN ÖZCAN

RÂĞİB el-İSFÂHÂNÎ

(رأغب الإصفهانی)

Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğib el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği)

Müfessir, Arap dil âlimi ve ahlâk felsefecisi.

el-Müfredât adlı eserinin 409 (1018) tarihli bir yazmasındaki nota göre 343 yılı Receb ayının başlarında (Kasım 954) İsfahan'da doğdu (M. Adnân el-Cevherî, LXI/1 [1986], s. 195). Şöhretine rağmen hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ölüm tarihi konusunda bir hayli karışıklık vardır. Klasik kaynakların çoğunda ölüm tarihinden ya bahsedilmemiş veya bilinmediği söylenir. Sonraki kaynaklarda ise 322 (934) ile 690 (1291) arasında değişen tarihler verilir. 502 (1108) yılını iki yerde zikreden Kâtib Çelebi (*Keşfü'z-zunûn*, I, 881; II, 1773) bir yerde "500 küsur" (a.g.e., I, 36), beş yerde de "V. asrın başları" (a.g.e., I, 377, 447, 462; II, 1773) ifadesine yer verir. Râğib el-İsfahânî'nin, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'da 322-399 (934-1008) yılları arasında hüküm süren Büveyhî hükümdarları ile valilerinden söz etmesi ve bazılarının meclislerinde bulunduğunu bildirmesi onun vefatının 502 (1108) tarihiyle örtüşmeyeceğini göstermektedir. Bazı eserlerinin sonunda bunları yaşamın ilerleyen bir döneminde kaleme aldığı söylemesine bakılırsa ölüm tarihi 400'lü (1010) yılların başları olmalıdır. Çünkü *el-Müfredât*'ı muhtemelen 409'da (1018), *ez-Zerîf'a'yı* yaşlı olduğunu bildirdiği bir tarihte (s. 426) *el-Müfredât*'tan önce, *Dürretü't-te'vîl'i* de *el-Müfredât*'tan sonra iyice yaşlandığını bildirdiği bir sırada (*Hallü müteşâbihâtü'l-Kur'ân*, vr. 1^a) yazmıştır. Öte yandan, eserlerinde Ebü'l-Abbas ed-Dabbî'nin meclislerine katılan

edip ve âlimlerden bahsettiği, Şerîf er-Râdî, Ebü'l-Kâsım Abdüssamed b. Bâbek (ö. 410/1019), Ebü Mansûr Muhammed b. Ali el-Cebbân er-Râzî (ö. 416/1025), Ebü'l-Kâsım b. Ebü'l-A'lâ (ö. 420/1029) gibi şahıslardan yararlandığı; kendilerinden söz ettiği kişiler arasında ölüm tarihi itibarıyla en son sırada bulunan İbn Miskevîh'i (ö. 421/1030) andığı görülmektedir. Sonuç olarak, eldeki verilere göre Râğib el-İsfahânî'nin V. (XI.) yüzyılın ilk çeyreğinde vefat ettiğini söylemek mümkündür. Vefat ettiği yer konusunda da farklı görüşler vardır. İsfahan dışına çıktığına dair güçlü deliller bulunmamakla birlikte (*EP²* [İng.], VIII, 389) bazıları onun Bağdat'a gittiğini ve orada öldüğünü ileri sürmektedir (Ömer Abdurrahman es-Sârîsî, *er-Râğib el-İsfahânî*, s. 32). Râğib el-İsfahânî'nin hocaları arasında *eş-Şâmil* adlı kitabını kendisinden okuduğu Ebü Mansûr el-Cebbân er-Râzî, İbn Miskevîh ve İbn Fûrek el-İsfahânî'nin bulunması muhtemeldir (Âdil b. Ali b. Ahmed eş-Şüddî, I, 66-67). Buna *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'da ve diğer risâlelerinde kendisinden hocam diye söz ettiği Ebü'l-Abbas ed-Dabbî'yi de eklemek gerekir. Hayatı hakkında kendi kayıtlarında yer alan diğer bir bilgi, yaşlılık döneminde hapse atılmasıyla ilgilidir (*Hallü müteşâbihâtü'l-Kur'ân*, vr. 1^a).

Kaynaklar İsfahânî'nin mütevazi, insanî ilişkileri iyi, zeki ve çok yönlü bir âlim olduğunu, doğru bildiği şeyleri çekinmeden söylediğini, kendisini daha çok telife adayıp resmî görevden uzak durduğunu kaydetmektedir. Mu'tezile âlimlerinden faydalanması ve akli çıkarımlarda bulunması sebebiyle bazıları onun Mu'tezilî olduğunu söylemiştir (Siddîk Hasan Han, III, 68; *İA*, IX, 593). Râğib'in Mu'tezile ulemâsından yararlandığı doğru ise de o irâde-meşîet, iman-amel ilişkisi, ibdâ'-halk, zâhir-bâtın, bekâ, hayır-şer, rü'yettullah gibi konularda Mu'tezilî görüşleri eleştirmiş ve reddetmiştir. Daha da önemlisi onun Kur'an'ın mahlûk olduğunu ileri süren ve ilâhî sıfatları inkâr eden Mu'tezile'yi ehl-i bid'at saymasıdır (*Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, s. 71, 84, 91, 111, 131, 138-139, 184, 275, 291, 471-472; *er-Risâle fi'l-t'ükâd*, s. 43, 54, 105). İsfahanlı oluşu, Ehl-i beyt'e karşı sevgisi ve onlardan rivayette bulunması gibi sebeplerle Şîî olduğu da iddia edilmiştir (Hânsârî, III, 197; Abdülhamîd Abbas Muhammed, s. 70 vd.). Ancak Şîî olmadığına en açık delili imâmet konusunda sapkınlığa düştüklerini söylediği Şîa'yı ehl-i bid'at saymasıdır. Ayrıca itikadî bakımdan fırka-i nâciyenin Ehl-i sünnet olduğunu beyan eden

Râğib'in (*er-Risâle fi'l-t'ükâd*, s. 43, 54) bazı konularda kendilerini eleştirse de Eş'arî mezhebine mensup bulunduğu anlaşılmaktadır. Amelî konularda Şâfiî olduğu ileri sürülmekle birlikte (Hânsârî, III, 197; M. Kürd Ali, s. 256) Râğib'la ilgilenen yazarların çoğunluğu, eserlerinde bazan mezhep imamlarının görüşlerini yorumsuz aktarması, bazan da eleştiri ve tercihlerde bulunması, bir mezhebe bağlı olduğunu açıklamaması, mezhep mensubu âlimlerin aidiyet belirten ifadelerini kullanmaması ve tabakat kitaplarında belirli bir fıkıh mezhebinin mensupları arasına yerleştirilmesi gibi sebeplerle onu muayyen bir fıkıh mezhebine dahil saymamıştır (Âdil b. Ali b. Ahmed eş-Şüddî, I, 287 vd.; *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, neşreden giriş, s. 16-17).

Râğib el-İsfahânî'nin ilmî gücü kendisini daha çok tefsir alanında göstermektedir. Onun Mâide sûresinin sonuna kadarki kısmı hakkında bilgi bulunan hacimli tefsiri ve tefsir usulüyle ilgili mukaddimesi önemlidir. Mukaddimede dil-anlam ilişkisine dair konulara temas eder. İlk üç bölümde kelimenin taksimi ve lafız-mâna ilişkisi üzerinde yoğunlaşır. Lafızların sınırlı, anlamların sonsuz olması düşüncesinden hareketle lafzın taksimatını yapar. Özellikle iştirak-müşterek (çok anlamlılık) konusu üzerinde genişçe durur. Modern dönemde hermenötik alanında tartışılan metin-özne-nesne ilişkisine getirdiği açılım dik-kate değerlidir. Râğib'a göre tefsirde ihtilâf, ya lafzın çok anlamlılığından ya müfessirlerin mezheplerinden ya da müfessirlerin lafızdan mânaya veya mânadan lafza doğru yaklaşımlarındaki farklılıktan kaynaklanır. Yorumlama faaliyeti açısından önem arzeden tefsir ve te'vil kavramlarını karşılaştırırken tefsirin daha çok lafız ve müfredatta, te'vilin ise anlam ve terkiplerde olduğunu söyler ve tefsirin metin düzeyinde anlama, te'vilin ise daha geniş ve derine inme olduğunu düşünür. Râğib el-İsfahânî, Kur'an'ın i'câzı konusunda genişçe durur ve i'câzı iki kısma ayırır. Birincisi fesahati ve belâgatı açısından nazmın üstünlüğüdür. İkincisi insanları benzerini getirme noktasında engellemesidir. Müellif tefsir ilminin önemini konusu ve gayesinin önemiyle ilişkilendirir. Zira Kur'an tefsirinin konusu kelâmullah, gayesi insana dünya ve âhiret saadetini kazandırmaktır. Kur'an'ı tefsir edecek kişinin sarf, iştikak ve nahiv ilmi yanında, kiraat, usûl-i fıkıh, fûrû-i fıkıh ve kelâm ilimlerinde belirli bir seviyeye ulaşmış bulunması, sebab-i nüzûlleri ihtiva edenler başta ol-